

7. POETA WSPÓŁCZESNY

Poeta i świat Wisława Szymborska

Szymborska uświadamia, że w dzisiejszych czasach zawód poety nie jest takim samym powodem do dumy jak kiedyś. Teraz poeci wstydzą się swojej profesji, mówią o sobie ogólnikowo *literat* i często wolą podawać jako zawód jakieś dodatkowe zajęcie, a nie pisanie.

We współczesnym świecie popularnością cieszą się filmy biograficzne, nieliczne jednak przedstawiają poetów, gdyż proces tworzenia poezji jest nudniejszy niż w wypadku działalności innych artystów. Pisanie wierszy jest *niefotogeniczne*, trwa długo i nikt nie potrafi dać jasnej odpowiedzi, na czym polega natchnienie.

Dla poety jednak zwyczajność nie istnieje. Cała otaczająca go rzeczywistość jest niepowtarzalna i jedyna w swoim rodzaju, ciągle potrafi się nią zachwycać i zauważać w niej coś nowego. Dlatego też *poeci będą mieli zawsze dużo do roboty*.

AUTOBIOGRAFIZM

Pisarze opierają się często na własnych doświadczeniach, spostrzeżeniach i wspomnieniach. Gdy jednoznacznie można stwierdzić, że przywołane w utworze wydarzenia, osoby i miejsca są realne i w jakiś sposób związane z życiem twórcy (np. brał udział w wojnie, którą opisuje), mówi się o motywie autobiograficznym. Często w tego typu utworach bohater nosi imię autora i jest do niego podobny.

1. ŻAL PO STRACIE DZIECKA

Treny Jan Kochanowski

Treny Jana Kochanowskiego to cykl 19 utworów napisanych po stracie dwuipółletniej córki Urszulki. W chwili śmierci dziecka Kochanowski miał około 50 lat i jego światopogląd był już w pełni ukształtowany. W obliczu tak wielkiej tragedii cały świat poety legł w gruzach. Załamał się i wyznawane przez niego wartości nagle straciły swe znaczenie. Wynikiem tego jest właśnie cykl trenów.

Stały się nie tylko wyrazem żalu bolejącego ojca, lecz także zapisem kryzysu filozofa – stoika² i epikurejczyka³, który dostrzegł, że wobec osobistej tragedii dotychczasowe zasady rozsypują się w pył. Dzięki takiemu ujęciu tematu bohaterami *Trenów* są zarówno córka poety, jak i on sam.

Już w *Trenie I*, obrazującym wielką eksplozję żalu, przedstawia swój dylemat: *Nie wiem co lżej: czy w smutku jawnie żałować/ Czyli się z przyrodzeniem gwałtem mocować?* Wyraża swą bezsilność wobec wielkiej tajemnicy śmierci. W następnych utworach z tego cyklu dalej skarży się na jej okrucieństwo. Wie, że jest ona czymś naturalnym i spotka każdego, ale nie rozumie, jak Bóg mógł odebrać życie tak małej istotce. Tutaj też kreśli swój wizerunek – poety wykrzystującego do oplakiwania dziecka posiadany talent.

W swych rozważaniach nawiązuje do filozofii antycznej, w którą w końcu wątpi. W *Trenie IX* bowiem nie występuje już jako pogrążony w smutku ojciec, lecz jako filozof zmieniający swój światopogląd. Mądrość, która miała pomagać w życiu, być oparciem w zetknięciu ze strachem, bólem i cierpieniem, w obliczu tak wielkiej osobistej tragedii stała się tylko pustym dogmatem⁴. To wystąpienie przeciwko filozofii stoickiej, z którą ostatecznie rozprawia się w *Trenie XVI*, poprzedza kulminacyjny moment wielkiej rozpacz. Kochanowskiemu brak już siły do rozpamiętywania wszystkich zalet swojej córki. Załamały się jego dotychczasowe przekonania i wierzenia. Poszukuje Urszulki w niebie chrześcijańskim i pogańskim, w krainach mitologicznych i baśniowych. Nie może jej nigdzie znaleźć, dlatego wątpi w nieśmiertelność duszy ludzkiej (*Tren X*).

Przeciwko kolejnym wartościom występuje poeta w *Trenie XI*. Zbliża się bowiem do bluźnierstwa: *Kogo kiedy pobożność jego ratowała?* – pyta. Poeta jednak opamiętuje się i godzi ze swoim bólem, twierdząc, że jedynym lekarstwem na cierpienie jest czas. Nadzieję upatruje teraz w miłosierdziu bożym: *Użyj dziś, Panie, nade mną litości* – mówi w *Trenie XVIII*. W utworze zamykającym cykl przemawia do niego matka i wyjaśnia, że Urszulka po śmierci zyskała wieczny spokój (*Tren XIX – albo Sen*), co przynosi mu pocieszenie.

Anka Władysław Broniewski

Śmierć dziecka jest rzeczą straszną, z którą trudno się pogodzić. Pisze o tym także Władysław Broniewski w cyklu *trenów* poświęconych córce. *Anka* – tak zatytułował swoje wiersze wydane w 1956 roku. Podobnie jak

² Stoik – człowiek głoszący idee życia zgodnie z rozumem i opanowaniem namiętności.

³ Epikurejczyk – człowiek cieszący się życiem, ceniący przyjemność i wygodę.

⁴ Dogmat – zasada podana jako prawda niepodlegająca dyskusji czy krytyce na mocy zaufania do osoby, która ją sformułowała; np. religijny.

Kochanowski, przechodzi po kolei wszystkie etapy bólu. Rozpacz i cierpienie bolejącego ojca to główny temat utworów z tego cyklu. Broniewski zwraca się jednak bezpośrednio do córki, a nie do społeczeństwa patrzącego na jego rozpacz. Nie tłumaczy się ze swojego bólu, lecz pisze o nim tak, jakby nigdy nie miał minąć (*A ja myślę i myślę o tobie/ po przebudzeniu, przed snem...*).

Nie odwołuje się także do mitologii czy filozofii, dla niego bowiem wszelki świat wartości przestał istnieć po stracie dziecka. Godzi się ze stratą matki i siostry, ale nie z tym, że odeszła Anka (*Żadna tu filozofia/ sprawy tej nie zagładzi:/ mojej matce, mojej siostrze było: Zofia,/ i jakoś czas na to poradził.*). Odtąd ból wyznacza jego egzystencję⁵.

2. WSPOMNIENIA WOJENNE

Inny świat Gustaw Herling-Grudziński

Gustaw Herling-Grudziński przebywał w niewoli radzieckiej przez rok. Osadzenie w łagrze (radzieckim obozie pracy) poprzedziło groteskowe śledztwo prowadzone po złapaniu pisarza próbującego przedostać się na Zachód, gdzie organizowały się polskie oddziały. Swoje doświadczenia i przeżycia z tego okresu Grudziński opisał w *Innym świecie*. Książka nie wyjaśnia okoliczności znalezienia się pisarza w niewoli, lecz zaczyna się jakby już „od środka” jego historii, czyli od aresztowania. Informacji sprzed tego faktu należy szukać w życiorysie autora, który skupił się na opisanu realiów radzieckiej niewoli. Pisarz stał się przez to kronikarzem i świadkiem przedstawionych wydarzeń, a utwór jednocześnie dokumentem i dziełem literackim.

Inny świat to bezpośrednia relacja z łagru, może zatem służyć jako źródło wiedzy historycznej na ten temat, ma jednak pewne cechy subiektywności. Dzieje samego autora stanowią wątek przewodni, podobnie zresztą jak autorskie rozważania, refleksje i przemyślenia, które autor przeplata portretami psychologicznymi napotkanych w łagrze ludzi. Pisarz skupia się na analizie ich czynów, nie ocenia ich postępowania, ale przytaczając motywy, jakimi się kierują, niejako ich usprawiedliwia. Twierdzi, że nawet w niewoli człowiek nie powinien rezygnować ze swych marzeń i pragnień.

⁵ Egzystencja – istnienie, byt, warunki życia.

Pamiętnik z powstania warszawskiego Miron Białoszewski

Swoje wspomnienia z czasów wojny opisuje również Miron Białoszewski w *Pamiętniku z powstania warszawskiego*. Robi to jednak w inny sposób niż Herling-Grudziński. Nie relacjonuje bowiem faktów, lecz przedstawia psychikę człowieka w obliczu wielkiego zagrożenia. Wydarzenia często opisuje tak, jakby działy się tu i teraz, nie uzupełnia tego, czego nie pamięta, nie rezygnuje też z opisywania niewyraźnych już w pamięci wydarzeń. Przedstawia je jakby „na gorąco”, o wybuchu pocisku czy o ucieczce pisze dokładnie tak, jak to wtedy wyglądało. Świadomość ludzka jest w takich chwilach ograniczona i nie wszystko dociera do uciekającego czy przerażonego świadka tak koszmarnych wydarzeń. Dlatego Białoszewski posługuje się krótkimi, często chaotycznymi zdaniami i urywkowymi spostrzeżeniami. Dzięki temu doskonale uwidacznia to, co stanowiło wtedy codzienność: ludzki strach.

W momencie wybuchu powstania warszawskiego Białoszewski miał zaledwie dwadzieścia dwa lata, nie brał udziału w walce zbrojnej, lecz próbował przetrwać straszliwe bombardowania i niszczenie Warszawy jako cywil. Przedstawia matkę, a potem ojca, do którego Miron przedziera się do Śródmieścia. Opowiada też tragiczne losy wielu swoich znajomych, którzy giną od kul oraz pod gruzami.

Z głową na karabinie Krzysztof Kamil Baczyński

Poezja Baczyńskiego w dużej mierze oparta jest także na jego własnym życiu, przede wszystkim stanowi więc zapis poczucia strachu oraz okropieństw charakterystycznych dla czasów wojennych. Wiersz *Z głową na karabinie* stał się głosem pokolenia skazanego na wieczne czuwanie w obliczu niebezpieczeństwa i walki o ojczyznę. Związek Baczyńskiego z podmiotem lirycznym ujawnia się także poprzez pierwszoosobową formę wypowiedzi.

W utworze poeta ukazuje tęsknotę za beztrąską i wolnością, kiedy można było normalnie żyć i tworzyć. Opisuje dwa okresy i dwie przestrzenie: te przed wojną i te nią właśnie skażone. Wychowany został w inteligenckiej rodzinie, gdzie wpojono mu humanistyczne zasady. W obliczu tak wszechogarniającej katastrofy wszystkie jego ideały zostały podważone. Baczyńskiemu trudno się z tym pogodzić. Nie może zrozumieć mechanizmów rządzących teraz światem. Dokonuje rozrachunku z piękną przeszłością, by móc wejść w nieznaną i brutalną przyszłość. Przyszłość, w której przewiduje swą śmierć: *Umrzeć przyjdzie, gdy się kochało/ wielkie sprawy głupią miłością*.

3. POWRÓT DO LAT MŁODOŚCI

Do gór i lasów Jan Kochanowski

Krótkim wspomnieniem dzieciństwa i młodości jest fraszka Jana Kochanowskiego *Do gór i lasów*. Autor daje się poznać jako człowiek o różnorodnych zainteresowaniach i profesjach. Najpierw był żakiem, potem rycerzem, dworzaninem, a w końcu przyjął niższe święcenia kapłańskie. Podróżował po wielu europejskich krajach, gdzie zdobywał wykształcenie. Wspominane przez niego miejsca i fakty pokrywają się z tymi, które dotyczą samego Kochanowskiego. Fraszka ukazuje człowieka żyjącego aktywnie i zgodnie z epikurejską zasadą *carpe diem* (chwytaj dzień).

Pan Tadeusz Adam Mickiewicz

Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* wspomina Litwę. Utwór rozpoczyna się *Inwokacją* znaną chyba wszystkim Polakom. Mickiewicz wychwala zalety i wspaniały krajobraz Litwy. Symbolem takiej małej utraconej ojczyzny jest również dworek w Soplicowie, który nabrał tu charakteru niemal baśniowego. Jest ostoją wszystkiego, co polskie, jakby upływ czasu jego akurat nie dotyczył. Poeta tworzy mit kraju dzieciństwa, który ma niewiele wspólnego z prawdziwym życiem. Nadniemeński świat przefiltrował bowiem przez wspomnienia i tęsknotę. Życie w Soplicowie toczy się według ustalonych prawideł. Wszystko ma od dawna ustalony porządek, który często wyznacza rytm przyrody i niezmienna od wieków tradycja. Wpływa to na idealizację Litwy, kraju dzieciństwa Mickiewicza.

Dolina Issy Czesław Miłosz

Czesław Miłosz opisuje dolinę Issy i miasteczko Ginie. Sam autor twierdzi, że nie można odnaleźć tu autentycznych wydarzeń z jego życia, jednak powieść uważana jest przez wielu krytyków za autobiograficzną, głównie ze względu na opisy krajobrazów i natury oraz uchwycenie niezwykle mistycznego, duchowego klimatu Litwy: z czarownicami, tajemniczymi zjawami i duchem tęskniącym po śmierci za ukochanym. Tomasz, główny bohater, ma wiele cech znamienych dla młodego Miłosza.

Por.

➔ *Sonetów krymskich* A. Mickiewicza, *Hymn (Smutno mi, Boże!)* J. Słowackiego

ki (hasło: **Cierpienie**, str. 49), *Moja piosnka (II)* C. K. Norwid (hasło: **Ojczyzna**, str. 134);

→ *Biała magia* K. K. Baczyński (hasło: **Miłość**, str. 107);

→ *Ziele na kraterze* M. Wańkowicz (hasło: **Dom**, str. 54-55);

→ *My, dzieci z dworca Zoo* Christiane F. (hasła: **Dom**, str. 58-59; **Mężczyzna**, str. 93; **Wolność**, str. 243).

BOHATERSTWO

O bohaterstwie mówi się zazwyczaj w związku z czynem, który okazał się ważny ze względu na swoją wyjątkowość. Może ono być związane z postawą życiową lub cechą charakteru (jeśli osoba, o której mowa, żyła odważnie i zgodnie ze swymi przekonaniami, nie poddając się przeciwnościom losu). Można być bohaterem zarówno w życiu prywatnym, jak i uchodzić za takiego w świadomości społeczeństwa, narodu czy nawet ludzkości.

I. BOHATER CZASU WOJNY

Mitologia grecka

Zbiór mitów przynosi wiele przykładów bohaterskich czynów i walk. Największą ich liczbę zawiera mit o wojnie trojańskiej, który jest m.in. zapisem licznych pojedynków między wojownikami Grecji i Troi. Wystarczy wspomnieć walkę Hektora i Patroklesa, który choć przywdziewa słynną zbroję Achillesa, w zaciętym boju zostaje zabity przez swego przeciwnika. Mit opisuje także pojedynek, który jest zemstą Achillesa na Hektorze za zabicie przyjaciela. Bohaterstwo mitycznych postaci ujawnia się jednak nie tylko na polu bitwy. Na uwagę zasługuje chociażby czyn króla Troi, starego Priama, który pod osłoną nocy przedostaje się do obozu nieprzyjaciela, by wykupić ciało ukochanego syna Hektora. Priam nie baczy na niebezpieczeństwo, a tym samym zdobywa uznanie Achillesa, który z honorami wydaje mu zwłoki dzielnego wojownika. Wielu bohaterskich czynów dokonał także Prometeusz, który ulepiwszy człowieka z gliny pomieszanej ze łzami, zakradł się do spichlerza ognia niebieskiego, by zdobyć

SŁOWNICZEK TERMINÓW

A

Alegoria – metaforyczne (przenośne) ukazanie wartości, pojęć i zjawisk stosowane w celu silniejszego oddziaływania na odbiorcę lub zamaskowania pewnych informacji. Ma znaczenie utrwalone przez tradycję.

Antyutopia – przeciwieństwo utopii, przedstawienie społeczeństwa przyszłości w złym świetle, jako niszczącego indywidualność i rządzonego metodami dyktatorskimi.

Apostrofa – wzniosłe, bezpośrednie zwrócenie się do osoby, Boga (bóstwa), kraju, upersonifikowanej idei lub przedmiotu.

Archetypowy – właściwy archetypowi (pierwowzorowi), tj. obrazowi zakodowanemu w świadomości człowieka. Może dotyczyć postaci, zjawiska lub zachowania.

Atrybut – przedmiot dodawany jako znak rozpoznawczy postaci. Jest związany z jej życiem lub działalnością. Ma charakter symboliczny.

Autobiografia – utwór, którego tematem jest własne życie autora. Ma formę osobistych wspomnień dotyczących zdarzeń i przeżyć.

B

Bajka – krótki wierszowany utwór epicki o dydaktycznym charakterze (w tym celu zawiera morał). Bohaterami są często zwierzęta symbolizujące ludzkie cechy. Akcja ogranicza się do jednego wydarzenia, występuje niewiele postaci, a czas i miejsce – nieokreślone. Bajka może być narracyjna (krótka opowieść z nieskomplikowaną fabułą) i epigramatyczna (bez elementów epickich).

Ballada – utwór łączący elementy liryczne (nastrój, uczucia), epickie (narracja) i dramatyczne (dialog, akcja). Wywodzi się z tradycji ludowej (była pierwotnie śpiewana). Dotyczy niezwykłego wydarzenia.

Baśń – epicki utwór o treści fantastycznej, który wywodzi się z tradycji ludowej. Występują postaci i zjawiska fantastyczne, a dużą rolę odgrywają niepisane normy moralne.

Biografia – utwór przedstawiający życie i działalność (wybitnej) osoby. Może mieć charakter naukowo-literacki lub literacki.

INDEKS UTWORÓW

A... B... C... Eliza Orzeszkowa

Adwokat i róże Jerzy Szaniawski

Anka Władysław Broniewski

Antyгона Sofokles

Apollo i Marsjasz Zbigniew Herbert

Ballady i romanse Adam Mickiewicz

Balladyna Juliusz Słowacki

Balon Adam Naruszewicz

Postęp cywilizacyjny (str. 153)
Poświęcenie, ofiara (str. 157)

Mężczyzna (str. 94)
Miłość (str. 106)

Autobiografizm (str. 16-17)

Bunt (str. 41)
Kobieta (str. 83)
Mężczyzna (str. 90)
Miłość (str. 102)
Rodzina (str. 174)
Samotność (str. 183)
Śmierć (str. 199)
Wina i kara (str. 221)
Władza, władca (str. 224-225)

Piękno i brzydota (str. 149)

Fantastyka (str. 76)
Wieś (str. 214)
Wina i kara (str. 217-218)

Fantastyka (str. 73)
Kobieta (str. 80, 86-87)
Miłość (str. 110)
Moralność (str. 120)
Obyczaje i obrzędy (str. 124)
Piękno i brzydota (str. 145)
Rycerz (str. 179)
Śmierć (str. 200-201, 203)
Wina i kara (str. 219-220)
Władza, władca (str. 223-224, 225, 228)
Wojna, bitwa (str. 236)
Zazdrość (str. 244)

Postęp cywilizacyjny (str. 150)